

ΟΙ ΣΤΩΙΚΟΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΥΤΟΧΕΙΡΙΑΣ

1. Ζήνων ο Κιπείος, φιλόσοφος, ο θεμελιωτής της στωικής φιλοσοφίας. Χάλκινη προτομή του 2ου αι. μ.Χ. (Νεάπολη, Εθνικό Μουσείο).

Ανδρέας Μάνος

Αναπληρωτής Καθηγητής Φιλοσοφίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Η ζωή είναι το πολυτιμότερο δώρο που χάρισε ο Θεός στον άνθρωπο, κατά τη διδασκαλία του Πλάτωνος¹. Ως εκ τούτου, επειδή με καμία λογική και σε καμία περίπτωση ο Θεός δεν θα ευλογούσε τη βίαιη εξαγωγή από τη ζωή, η αυτοκτονία θα πρέπει να θεωρείται, γενικώς, πράξη απελπισίας και έσχατης απόγωσης. Ο Γαλιλαίος αρνήθηκε την αλήθεια του για να σώσει τη ζωή του. Η αυτοκτονία, ωστόσο, είναι μια πραγματικότητα, συχνά επαναλαμβανόμενη κατά την πορεία των ενιαυτών. Τι είναι εκείνο που κάνει τον άνθρωπο να χάνει την αγάπη του για τη ζωή; Όταν ο κόσμος είναι οικείος και φιλικός, πρόβλημα σοβαρό δεν υπάρχει. Όταν όμως ο άνθρωπος νιώσει ξένος σε ένα σύμπαν χωρίς φως, όταν, όπως υποστηρίζει ο A. Camus, σ' αυτή την εξορία, τη στερημένη από τις μνήμες και την προσδοκία, ο άνθρωπος αισθάνεται αβοήθητος, τα πράγματα είναι ριζικά διαφορετικά. Αυτό το χάσμα μεταξύ του ανθρώπου και της ζωής του συνιστά αυτό που λέγεται συναίσθημα του παραλόγου. Όταν ο άνθρωπος σκέπτεται την αυτοκτονία, αυτομάτως γενιέται ένας σταθερός σύνδεσμος μεταξύ αυτού του συναίσθηματος και της έλλεως προς το μηδέν². Στη σύγχρονη πολιτισμική πραγματικότητα, με τη μεγάλη διαφορά μεταξύ του εξωτερικού πλούτου και του εσωτερικού κενού, εμφανίζεται αυξημένος ο αριθμός των αυτοκτονιών τόσο στη γρήγορη όσο και στην αργή μορφή τους. Και σε μια άλλη, παρωχημένη πολιτισμική περίοδο, η αυτοκτονία, όσο κι αν ακούγεται παράξενο, ήταν «της μόδας».

Κατά την ελληνιστική περίοδο, όπου παρατηρούνται μεγάλες πολιτικές μεταβολές, από τις οποίες βασικότερη είναι η μετάβαση από την πόλη-κράτος της κλασικής περιόδου στην κοσμοπόλη των βασιλέων της νέας εποχής, άνησαν τα φιλοσοφικά συστήματα των Στωικών, των Επικουρείων και των Σκεπτικίων. Ο στωικισμός, ο οποίος μετρά φιλοσοφική δραστηριότητα σχεδόν πέντε αιώνων (301 π.Χ.-180 μ.Χ.), υπήρξε η σημαντικότερη φιλοσοφική σχολή των ελληνιστικών χρόνων, με ισχυρή επίδραση όχι μονάχα στους κύκλους των ανήσυχων συνειδητών της εποχής του, αλλά και στους μεταγενέ-

στερους αιώνες μέχρι σήμερα, όπου η στωική διδασκαλία ασκεί την επιρροή της σε όσους είναι σε θέση να συνειδητοποιήσουν την αξία της. Η στωική φιλοσοφία, οφειλόντας το όνομά της στην Ποικίλη Στοά -εκεί άρχισε τα μαθητάτα του ο Ζήνων ο Κιπείος, ο ιδρυτής του στωικισμού-, ανέπτυξε τον στοχασμό της σε τρεις περιόδους: Η αρχαία Στοά είχε ως εκπροσώπους τον Ζήνωνα τον Κιπείο, τον Κλεάνθη, τον Περσάο, τον Αρίστωτα τον Χίο, τον Ήρullo τον Καρχηδόνιο, τον Χρύσιππο τον Σολέα, έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Σχολής, τον Ζήνωνα τον Ταρσέα, τον Αντίπατρο τον Ταρσέα και τον

Αρχέδημο, επίσης από την Ταρόν. Η μέση Στώα εκπροσωπείται από τον Βοήθο τον Σιδώνιο († 119 μ.Χ.), τον Παναίο τον Ρόδιο, τον Ποσειδώνιο τον Απαμείο (135-51 π.Χ.), ενώ στη Ρώμη, κατά την περίοδο του εκλεκτικισμού, δεσπόζει η μορφή του Κικέρωνος (106-43 π.Χ.). Η τρίτη περίοδος του στωικισμού, εκτεινόμενη στους δύο πρώτους αιώνες των αυτοκρατορικών χρόνων, έχει ως κύριους εκπροσώπους τον Άρειο Δίδυμο, τον Σενέκα, τον Επίκτιτο και τον Μ. Αurfήλιο.

Προκειμένου το πρόβλημα της αυτοκτονίας να τεθεί και να συζητηθεί με τρόπο και με μέθοδο που να οδηγούν στην κατανόησή του όχι μόνον εκ μέρους των εχόντων ειδικά ενδιαφέροντα αλλά και εκ μέρους του κοινού, είναι αναγκαίο να γίνει μια πολύ συνολική έκθεση των βασικών αρχών της στωικής φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία δεν διακρίνεται μόνο σε λογική, φυσική και ηθική, αλλά καθένα από τα μέρη της είναι αδιάσπαστα συνδεδεμένο προς το άλλο και προς το σύνολο, ώστε να επιτυγχάνεται η λειτουργία ενός οργανικού όλου. Η φιλοσοφία, για παράδειγμα, μοιάζει με αγρό, του οποίου ο φράκτος είναι η λογική, τα δέντρα η φυσική και οι καρποί η ηθική. Λογική και φυσική έχουν ηθικές προεκτάσεις, ενώ η ηθική είναι θεμελιωμένη στο κατά φύσιν και κατά λόγον ζήν. Ο Ε. Βρέhier υποστηρίζει, ad hoc, ότι οι τομείς αυτοί της φιλοσοφίας είναι αμοιβαίως συνδεδεμένοι μεταξύ τους, αφού ένας και ο αυτός

λόγος συνδέει στη διαλεκτική τις επόμενες προτάσεις, εγκαθιδρύει στη φύση τις απαικτές σχέσεις των πραγμάτων, ενώ στον χώρο της συμπεριφοράς ο αυτός λόγος αποτελεί τη βάση της αρμονίας μεταξύ των πράξεων².

Το κατά φύσιν, το κατά λόγον και το κατ' αρετήν ζήν οδηγούν στον ύψιστο των επιδιώξεων του ανθρώπου σκοπό που είναι η ευδαιμονία, νοσημένη ως εύροια βίου, μια καλύτερη ζωή έχουσα την έννοια της κανονικής κι αδιατάρακτης ροής των πραγμάτων, στο κοσμικό, το κοινωνικό και το ψυχολογικό επίπεδο³. Μοναδικός ευδαιμών είναι ένας ανειρέτος ή δυσεύρετος τύπος ανθρώπου, ο στωικός σοφός, ο κεκοσμημένος με όλες τις αρετές, οι οποίες μονάχα στον θεό αρμόζουν. Αυτή, λοιπόν, η χωρίς μειονεκτήματα, όλβια, φιλόμουση, πολυτάλαντη κι εντελής παρουσία ήταν θεμιτό να θερματίζει βίαιως τη ζωή της, κάτω από ορισμένες συνθήκες. Οι Στωικοί επέτρεπαν στο πρότυπο αυτό του ανθρώπου, του οποίου η ευδαιμονία δεν διέφερε εκείνης του Θεού, για πεντε λόγους να θερματίζει βίαιως τη ζωή του. Κι επειδή η ζωή μοιάζει με συμπίεση, οι λόγοι που μπορούν να το διακόπτουν, πρόωρα ή αιφνίδια, είναι αντίστοιχοι προς εκείνους που οδηγούν στην εύλογη εξαγωγή, στην πράξη της αυτοχειρίας. Για τους λόγους λυεταί η συνέχεια ενός συμπίεστος; α) Λόγω μεγάλης και αιφνίδιας ανάγκης, όταν λ.χ. ένας παλιός κι αγαπητός

2. Ανιωματε Καράτσι, «Αφροδίτη και Αγκίσιος», Palazzo Farnese, Rome

2. Ανιωματε Καράτσι, «Αφροδίτη και Αγκίσιος», Palazzo Farnese, Rome

σε όλους τους συνδαιτημόνες φίλος, με την Εφαπτική παρουσία του, τους υποχρεώνει να αφήσουν τη διασκέδαση και να σπεύσουν να τον συναντήσουν· β) λόγω της αισχροπτίας των λόγων των συμποσιαστών· γ) λόγω διαπίστωσης ότι τα εδέσματα είναι χαλασμένα ή νοσπρά· δ) όταν τελειώσουν τα εδέσματα· ε) εξαιτίας μεγάλης μέθης. Οι αντίστοιχοι λόγοι που οδηγούν τον σοφό στην αυτοχειρία είναι: α) η αδηρίτη ανάγκη; ο Κόδρος θυσίασε τη ζωή του υπέρ της πατρίδος, κατά τον χρησμό της Πυθίας· β) το καθεστώς μιας τυραννίας η οποία εξαναγκάζει τους πολλούς να ενεργούν παρά τη θέλησή τους, παραβιάζοντας τα ιερά και τα όσια· γ) η μακρά ασθένεια, η παρακωλυτική της χρησιμοποίησης, εκ μέρους της ψυχής, του σώματος ως εργαλείου· δ) η μεγάλη πείνα και στέρηση, και ε) η αφύσικη μέθη που φτάνει στα όρια της τρέλας⁹.

Και στις τρεις περιόδους του στωικισμού το ζήτημα της αυτοκτονίας απασχόλησε τους εκπροσώπους του, οι οποίοι, ωστόσο, είχαν και κάποιες διαφορές μεταξύ τους ως προς την αντιμετώπιση του προβλήματος. Ο Σενέκας της τρίτης περιόδου δίδασσε λ.χ. ότι η αυτοκτονία αποτελεί την έκφραση της ανθρώπινης ελευθερίας, ενώ οι του αρχαίου στωικισμού έβλεπαν την αυτοκτονία ως μία πράξη που εδικαιολογείτο κάτω από ορισμένες συνθήκες. Σημειώθηκε ότι ο Ζήνων ο Κιπεύς, ο Κλεάνθης και ο Αντίπατρος ο Ταρσεύς ετερωμάσαν οι ίδιοι, βιαίως, τη ζωή τους⁶. Οι Στωικοί υπήρξαν οι κύριοι κληρονόμοι της παράδοσης των Κινικών, των οποίων η ανθρωπολογία και η ηθική δεν διαμορφωνόταν μέσα σε πολιτικοκοινωνικά ιδεώδη, αντίστοιχα εκείνων της πλατωνικής και της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Πράγματι, ο κινικός τύπος ανθρώπου δεν αισθανόταν την ανάγκη ανταπόκρισής του σε κάποιο πολιτικό καθήκον, αφού η ελευθερία του ήταν θεμελιωμένη στην ατομική του ανεξαρτησία και στην απαλλαγή του από όλες τις δεσμεύσεις του πολιτικού βίου. Οι Κινικοί προέβαλλαν ως αγαθό την αρετή, ως κακό την κακία, ενώ όλα τ' άλλα, περιλαμβανομένης και της ζωής, τα κατέτασσαν μεταξύ των αδιαφορών. Και οι αντιλήψεις τους αυτές δεν είχαν μονάχα θεωρητική, αλλά και πρακτική σημασία, αφού έφευγαν οικειοθελώς από τη ζωή, αυτοκτονώντας⁷. Ο άνθρωπος που δεν μπορούσε να ζήσει τη λογική, κατά τους Κινικούς, ζωή πρέπει να πεθάνει. Και το αυτό ισχύει και για τους αρχαίους Στωικούς. Ο J.M. Rist κάνει, ad hoc, ένα έξυπνο σχόλιο: ο αν άνθρωπος δεν ζει μια λογική ζωή, πώς θα αναγνωρίσει ότι η αυτοκτονία είναι η καλύτερη, εν προκειμένω, στάση; Συνεπώς, μόνον ο στωικός σοφός μπορεί να αυτοκτονήσει ή ο ανόητος, δεχόμενος σοφές συμβουλές⁸. Και με δεδομένο ότι ο σοφός είναι ειδώς ανεύρετο, εξάγεται το συμπέρασμα ότι δεν δικαιολογούνται παρά ελάχιστες αυτοκτονίες, πράγμα που δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια.

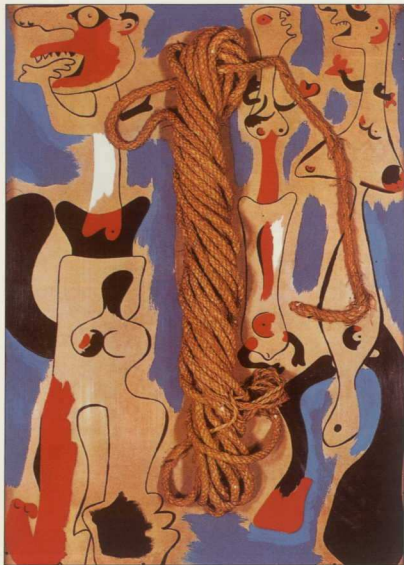
Οι ανωτέρω αυτόχειρες στωικοί διανοητές δεν νόμιζαν τον εαυτό τους σοφό, παρατηρεί ο Rist. Τότε γιατί αυτοκτόνησαν; Ο Rist για την επίλυση του προβλήματος δεν επιστρατεύει τους Κινικούς, για τους οποίους ο καβένας, αν το ήθελε, θα μπορούσε να αυτοκτονήσει. Δεν επικαλείται ούτε τη διανοητική τους ανισορροπία. Πρώτα, ωστόσο, ας μνημονευθεί το ιστορικό της

3. Σαββαντόρ Ησαΐ, «Το σημείο της σημασίας», 1936.

αυτοκτονίας του Ζήνωνος. Ο ιδρυτής του στωικισμού, γέρων, φεύγοντας από τη σχολή σκάνταλα και πέφτοντας έσπασε το δάκτυλό του (του χεριού ή του ποδιού). Τότε, κτυπώντας τη γη με το χέρι του φώναζε: «έρχομαι! γιατί με καλείς», και τερμάτισε τη ζωή του με πινυμό ή με αποχή τροφής⁹. Ο Rist υποστηρίζει ότι ο λόγος που τον οδήγησε στην αυτοκτονία δεν είναι το σπασμένο δάκτυλο, αλλά ένα σημάδι από τον Θεό, δηλωτικό του ότι ήλθε η ώρα του να φύγει από τη ζωή. Και εδώ η ακοή του εν λόγω διανοητή ερθεύεται από την ηχώ του πλατωνικού Φαίδωνα, αφού, προηγουμένως, είχε υποστηρίξει ότι ο Πλάτων στον Φαίδωνα και τους Νόμους αφήγει ανοικτή τη δυνατότητα της αυτοκτονίας για διαφορετικούς λόγους στον καθένα από τους διαλόγους¹⁰.

Το πρώτο που κάνει ένας ερευνητής όταν έρχεται αντιμέτωπος με τέτοιες αντιλήψεις, προερχόμενες από έναν σοβαρό ερευνητή, είναι να τις ελέγξει, ώστε να πεισθεί ότι είναι, όντως, έχουν τα πράγματα. Και τούτο ισχύει πολύ περισσότερο, όταν από την πρώτη στιγμή διαμορφωθεί μια στάση αμφιβολίας κατά πόσον ήταν δυνατόν ο πλατωνικός Σωκράτης να υποστηρίξει, κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες, την αυτοχει-

4. Χοάν Μιρό,
«Σκάνι και άνθρωποι Ι», 1935.
Εκαιογραφία και σκάνι
σε κοντραπλακέ, κολημένο
σε ξύλινη επένδυση.
Νέα Υόρκη, Μουσείο
Μοντέρνας Τέχνης.

ρία. Και πρώτα ο Φαίδων. Ο Κέβης ρωτά τον Σωκράτη γιατί δεν επιτρέπεται σε κάποιον να αυτοκτονεί. Και τούτο μετά την όχι τόσο σαφή διατύπωση του τελευταίου: ού μέντοι ίσως βιάσεται αυτόν (61c9). Ο Σωκράτης παρατηρεί ότι μόνα ο θάνατος εμφανίζεται με ένα μουσήμαντο χαρακτηριστικό, δηλαδή θεωρείται ως κακό και ποτέ ως αγαθό, όπως συμβαίνει με όλα τα άλλα πράγματα, τα οποία άλλοτε εκλαμβάνονται ως αγαθά και άλλοτε ως κακά. Και αυτοί που κάποτε προτιμούν τον θάνατο από τη ζωή δεν είναι θεάρεστο, παρατηρεί ο Σωκράτης, να «ευεργετούν» οι ίδιοι τον εαυτό τους (να αυτοκτονούν), αλλά να περιμένουν άλλον ευεργέτη, δηλαδή τον Θεό. Επειδή ο Θεός φροντίζει για τον άνθρωπο, ο οποίος είναι κτήμα του. Και ο Σωκράτης διδάσκει ότι, εξαιτίας τούτου, δεν είναι παράλογο ότι ο άνθρωπος δεν πρέπει να φονεύει τον εαυτό του, πριν ο Θεός διαμορφώσει τις συνθήκες μιας τέτοιας ανάγκης, όπως συνέβη με τη δική του περίπτωση (του Σωκράτη)¹¹. Αυτό το τελευταίο έκανε τον Rist να υποστηρίζει ότι ο Σωκράτης αφήνει ανοικτό ένα παράθυρο για το θεμίο της αυτοχειρίας, άποψη που δεν μας βρίσκει σύμφωνους. Ο

Rist, το σήμα της ανάγκης που εκπέμπει ο Θεός το συστοίχισε προς το ίσως του 61c 9 (ού μέντοι ίσως βιάσεται αυτόν). Η άποψή μας είναι ότι το ίσως εδώ δεν σημαίνει την πιθανότητα, πράγμα που θα ερχόταν σε σύγκρουση προς τα όσα ακολούθως θα υποστηρίξει ο Σωκράτης, ότι στην περίπτωση που ο άνθρωπος θα προτιμούσε τον θάνατο δεν είναι όσιο να αυτοκτονήσει, αλλά να περιμένει την ευεργεσία του Θεού, την οποία ο θάνατος συνεπάγεται. Συνεπώς, το ίσως εδώ σημαίνει «καθ' όμιον τρόπο», σημείο που ανταποκρίνεται προς ό,τι ο Σωκράτης διδάξε προηγουμένως και μετά θα επαναλάβει, ότι όποιος επάξια μετέχει της φιλοσοφίας αντιλαμβάνεται τη φιλοσοφική ζωή ως «πρόβα», μελέτη θανάτου, την ανεξαρτησία και κάθαρση της ψυχής από τα πάθη του σώματος, την πεποίθηση ότι η ψυχή των δικαίων χαίρει, μετά τον θάνατο, της επιμέλειας των καλών και σοφών θεών¹².

Η τοποθέτηση και η ανάλυση του προβλήματος στους *Νόμους* δεν δικαίωνει, πάλι, την άποψη του Rist ότι η εκ μέρους του πλατωνικού Σωκράτη απαγόρευση της αυτοκτονίας δεν είναι απόλυτη. Ο Σωκράτης, στο επιμαχο σημείο των *Νόμων*, διερωτάται ποιας τιμωρίας αξίζει εκείνος ο οποίος σκοτώνει, ή τι πιο αγαπητό και οικείο διαθέτει, τη ζωή του! Πράγματι, εδώ, ο πλατωνικός Σωκράτης επικρίνει τον αυτόχειρα, ο οποίος αφαιρεί βίαιώς τη ζωή του, χωρίς να του το επιβάλει ο νόμος της πολιτείας, χωρίς να υφίσταται την πίεση κάποιας οδυνηρής και άρεσκτης συμφοράς και, τέλος, χωρίς να νιώθει το βάρος μιας αβίωτης ντροπής, με μοναδική αιτιολογία τη δειλία και τη ραθυμία¹³. Και ο Χρύσιππος ο Στωικός υποστηρίζει ότι ο σοφός δικαιολογείται να αυτοκτονήσει κάτω από συνθήκες αβάστακτης θλίψης, ανιάτης αρρώστιας, ακρωτηριασμού κ.λπ.¹⁴. Ο Rist, ερμηνεύοντας την ανωτέρω πλατωνική διδασκαλία των *Νόμων*, παρατηρεί ότι ο Σωκράτης επιτρέπει την αυτοχειρία υπό τις εν λόγω προϋποθέσεις. Ωστόσο, πιστεύουμε ότι ο Σωκράτης δεν στέλνει, με κανέναν τρόπο, ένα τέτοιο μήνυμα. Εκείνο που μάλλον θέλει να πει, σχηματικά, αν τον καταλαβαίνω σωστά, είναι ότι ο αυτόχειρ, αν ζούσε σε πολύ δύσκολες και αβάστακτες συνθήκες, θα είχε, τουλάχιστον, μια δικαιολογία για να αφαιρέσει τη ζωή του, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι νομιμοποιείται το ενέργημά του. Τώρα όμως διαπραττέει έγκλημα έναντι του εαυτού του, αφού αυτοκτονεί από δειλία και τεμπελιά. Αλλιώς, αν ο Σωκράτης άφηνε ανοικτή την, υπό όρους, επιδοκιμασία της αυτοκτονίας, δεν θα υποστηρίξει άμεσως παρακάτω ότι οι αυτόχειρες πρέπει να θάβονται χωρίς τιμές, οι τάφοι τους να είναι σε κάποια απόσταση από εκείνους των άλλων πολιτών και να μην φέρουν ούτε επιτάφια στήλη ούτε το όνομα του αυτόχειρος¹⁵. Κι αυτό χωρίς καμιά εξαίρεση.

Τα πλατωνικά κείμενα, όταν αναπτύσσουν επιμέρους θέματα, απαιτούν πολλή προσοχή κατά την προσέγγισή τους, της οποίας η επιτυχία εξαρτάται από τη γνώση του συνόλου έργου του Πλάτωνα. Παρόμοια και ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια* καταδικάζει την αυτοκτονία για λόγους αποφυγής της φτώχειας, των σκληρών ερωτικών απογοητώσεων κί όποιου οδυνηρού συμβάντος, επειδή η στάση αυτή είναι εκφραστική δειλίας μπροστά στις δοκιμασίες¹⁶.

Και κάτω από αυτή την ξεκάθαρη άποψη ο Ριστ βλέπει αριστοτελικά υπονοούμενα για το θεμικό της αυτοκτονίας σε άλλες περιπτώσεις¹⁷, μολονότι καταγράφει τη σαφή αριστοτελική διδασκαλία ότι ο αυτοκτονών υπό το κράτος της οργής όχι μόνον ενεργεί παρά τον ορθό λόγο και νόμον, αλλά βλάπτεται και την πολιτεία¹⁸.

Οι αρχαίοι Στωικοί διά του Χρυσίππου υποστήριξαν ότι οι σοφοί, κάτω από αβάστακτες συνθήκες, μπορούν, υπακούοντας στο στωικό καθήκον, να αποχωρούν βιαίως από τη ζωή, ενώ οι φαύλοι, επειδή δεν έχουν τη δυνατότητα να στηρίξουν μίαν εύλογη έξοδο τους, μπορούν να παραμένουν στη ζωή, παρ' ότι δεν πρόκειται ποτέ να γίνουν σοφοί, αφού ούτε της αρετής γίνονται κάτοχοι ούτε την κακία μπορούν να αποβάλλουν¹⁹. Οι της μέσης Στώας δεν εμφανίζουν ουσιαστικές διαφορές από τους αρχαίους Στωικούς ως προς το θέμα της αυτοκτονίας. Οι εκπρόσωποι της πρώιμης στωικής διανόησης δεν ήταν της άποψης ότι η αυτοκτονία ήταν δηλωτική της ανθρώπινης ελευθερίας, κάτι που ισχύει για τους συναδέλφους τους της ύστερης περιόδου. Ωστόσο, κανένας Στωικός δεν θα απέκλειε για τον σοφό τη δυνατότητα της εύλογης εξαγωγής από τη ζωή. Και στο σημείο αυτό προκύπτει ένα κρίσιμο ερώτημα: εάν η κατοχή της αρετής είναι επαρκής όρος για τη διασφάλιση της ευδαιμονίας, πράγμα που αποτελεί τη σταθερή άποψη των Στωικών, πώς ο στωικός σοφός, κάτοχος πάνω σε μόνιμη βάση της ευδαιμονίας, μπορεί να τερματίζει τη ζωή του μπροστά στους πόνους και τις αρρώστιες, οι οποίες, κατά τη στωική διδασκαλία, δεν μειώνουν την ευδαιμονία του σοφού²⁰.

Την κριτική αυτή ασκεί στους Στωικούς ο Αλέξανδρος ο Αφροδιεύς, ο οποίος υποστηρίζει ότι, αν είναι άστοχος ο ισχυρισμός ότι ο Ζευς θέλει να πεθάνει, εξίσου άστοχο είναι να θέλει να τερματίσει τη ζωή του ο μακαρίως ζων²¹. Και η αντίληψη αυτή θεμελιώνεται στη διδασκαλία των Στωικών ότι οι αγαθοί πάντοτε ευδαιμονούν, ενώ οι φαύλοι πάντοτε κακοδαιμονούν και η οποία υποστηρίζει περαιτέρω ότι η ευδαιμονία του Διός δεν είναι διόλου προτιμότερη εκείνης των σοφών ανδρών²². Σ' αυτό το σημείο οι Στωικοί διαφέρουν στις αντιλήψεις τους. Ο Κλεάνθης διδάσκει ότι η αρετή – η τελειότητα της φύσεως κάθε πράγματος²³ – δεν χάνεται ούτε μειώνεται (ανάσβηλτον), επειδή είναι το αποτέλεσμα μιας βέβαιης αντίληψης του πραγματικού. Ο Χρυσίππος, αντιθέτως, παρατρύει ότι η αρετή μπορεί να γαχεί λόγω μέθης ή μελαγχολίας²⁴. Στη βιογραφία του Πλωτίου ο Πορφύριος (3ος αι. μ.Χ.), αναφερόμενος στον εαυτό του, αποκαλύπτει ότι βρισκόταν στα πρόθυρα της αυτοκτονίας. Τότε ο Πλωτίσιος, έχοντας την ικανότητα να διασθένεται τέτοια κι άλλα παρόμοια πράγματα, πήγε ξαφνικά στο σπίτι του για να εκθέσει αναλυτικά πως η πρόθεσή του να αυτοκτονήσει δεν οφειλόταν σε κάποια λογική διεργασία, αλλά ήταν, μάλλον, το αποτέλεσμα μιας μελαγχολικής νόσου²⁵. Ως εκ τούτου, ο Πλωτίσιος προέτρεψε τον Πορφύριο να κάνει ένα ταξίδι για να επανέλθει στην ηρεμία του, πράγμα που έπραξε²⁶.

Για ποιους, λοιπόν, λόγους αυτοκτονεί ο σοφός; Ο θάνατος κατατασσόταν από τους Στωικούς μεταξύ των «αδιαφόρων». Το γεγονός αυτό,

5. Σπύρος Μίρο, «Ζυγροφικά», 1950. Ελαιόχρωμα και σκόνι σε μουσαμά. Εντύχθεν, Δημοτικό Μουσείο του Αθηνών.

από μόνο του, δεν δικαιολογεί την ένταξη του θανάτου, με τη μορφή της αυτοκτονίας, μεταξύ των «προηγμένων», των επιλεγμένων, γενικώς, τρόπων συμπεριφοράς. Ωστόσο, η αυτοκτονία μπορεί να επιλεγεί από τον σοφό ως τρόπος αντίδρασης, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Ποιες είναι αυτές; Ήδη έχουν επισημανθεί πέντε συγκεκριμένοι λόγοι και, πέραν τούτων, έχει προβληθεί ως λόγος ένα θεϊκό σημάδι, όπως, επίσης, έχουν καταστεί φανεράς και οι δυσκολίες και τα προβλήματα που οι λόγοι αυτοί προκαλούν, απελώντας την εσωτερική συνοχή του στωικού φιλοσοφικού συστήματος. Οι Στωικοί της αυτοκρατορικής περιόδου όχι μόνο δεν απέκλειαν την αυτοκτονία, αλλά υπεραμύνονταν αυτής. Ο Σενέκας ενισχύει τις απόψεις άλλων ότι η μεγάλη ηλικία, με όλα τα παρεπόμενά της, δικαιολογεί την αυτοκτονία. Όταν το βάρος των χρόνων εξασθενίζει επικίνδυνα τη διανοητική ρομή του ανθρώπου, αφήνοντας γι' αυτόν μια μικρή πνοή ζωής, τότε, υποστηρίζει ο Σενέκας, δικαίωτά ο άνθρωπος, σοφός να επιχειρήσει την έξοδο από το... ετοιμόρροπο οικοδόμημα²⁷ Στο πλαίσιο των αντιλήψεων του Σενέκα ότι η αυτοκτονία είναι πράξη

6. Πάρμηλο Πικόσο, «Μελαγχολική νεανίσκα», 1904-5.

ελευθερίας εντάσσεται και η άποψη ότι ο σοφός ζει όσο πρέπει όχι όσο μπορεί²⁸. Ο Επικτήτος (2ος αι. μ.Χ.) διδάσκει ότι η θύρα της εξόδου από τη ζωή είναι πάντοτε ανοικτή, ενώ ο άνθρωπος, όπως το παιδί που σταματά το παιχνίδι όταν δεν του αρέσει, μπορεί να εισέλθει στη θύρα αυτή, όταν τα πράγματα της ζωής, κατά την άποψή του, φθάσουν στο επίπεδο της πλήρους απərəσκείας²⁹. Ο άνθρωπος δεν είναι αιώνιος, αλλά μέρος του σύμπαντος, όπως η ώρα είναι μέρος της ημέρας. Έτσι, έρχεται στον κόσμο σαν την ώρα και φύγει σαν αυτήν. Ως εκ τούτου, ο φρύγας Στωικός δεν βλέπει καμία διαφορά αν φύγει με πνιγμό ή με πυρετό³⁰. Ο στωικός τύπος του σοφού είχε και μίαν άλλη αρετή. Ήξερε να κάνει το καθετί στον καιρό του. Πράγματι, η αυτοκτονία θα μπορούσε να ήταν, σε μια στιγμή, η λογικότερη επιλογή³¹. Η διαφύλαξη της ζωής, σύμφωνη προς την ανθρώπινη φύση, επειδή δεν είναι πάντοτε αρμόζουσα προς αυτήν³², ενίοτε περιφρονείται μετ' εμφάσεως από τον σοφό.

Ο θάνατος δεν ήταν για τους Στωικούς κάτι κακό. Γι' αυτό δεν πρέπει να εκπλήσσει ότι η αυτοκτονία ήταν δηλωτική μιας λογικής και ενάρετης στάσης. Γι' αυτούς υπάρχει μια λογική που οδηγεί στη βίαιη έξοδο από τη ζωή. Δεν είναι το αποτέλεσμα μιας ισχυρής βίωσης του παραλόγου, του ότι η ζωή δεν έχει κανένα νόημα και κανέναν σκοπό. Δεν είναι μια στιγμήα ή συνεχής αναγνώριση του γελοίου χαρακτήρα των συνηθειών και των συμβατικών της ζωής. Ο στωικός σοφός, έχοντας τόσο στέρεες αρετές όσο και οι νόμοι της φύσεως, κατέφυγε, στον κατάλληλο καιρό, στην αυτοκτονία. Πρόκειται για μια ακραία συμπεριφορά που γίνεται στον κατάλληλο καιρό της. Οι Στωικοί έπαιζαν το παιχνίδι της ζωής με έναν ιδιότυπο τρόπο, τον οποίο απεδίδαν, λαμβανόμενα από ένα σημείο και μετά, και στον Σωκράτη. Έπαιζαν με επιδεξιότητα περισσότερο το παιχνίδι της μάλας –της ζωής–, αλλά για την ίδια την μάλα υπήρξαν αδιάφοροι. Μια εκδήλωση της αδιαφορίας τους αυτής υπήρξε η αυτοχειρία.

Σημειώσεις

1. Πλάτ., *Νόμ.*, θ. 837c.
2. A. Camus, *Ο μύθος του Σίσυφου*, ελλ. μετ. Β. Χατζηδημητρίου, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1973, σ. 13-14.
3. E. Bréhier, *Histoire de la philosophie*, 1, Paris 1931, σ. 299.
4. P. A. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία*, ελλ. μετ. Στ. Δημόπουλου/Μ. Δραγανού-Μονάχου, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1987, σ. 194-196.
4. Π. Α. Μάνου, *Η ευδαιμονία ως εύροια βίου στην αρχαία στωική φιλοσοφία*, Ινστιτούτο του βιβλίου, Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2002, σ. 33-34.
5. *S.V.F.*, III, 190, 37-191, 20 (Arnim).
6. Π. J.M. Rist, *Stoic Philosophy*, Cambridge University Press, (1969) 1960, σ. 233, 238-239. Π. R.W. Sharples, *Stoics, Epicureans and Sceptics. An Introduction to Hellenistic Philosophy*, Routledge, London-N.Y. 1996, σ. 106.
7. Π. Zeller-Nestle, *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, ελλ. μετ. Χ. Θεοδοριδῆ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1942, σ. 160-161. Π. M. Vegeti, *Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας*, ελλ. μετ. Γ. Α. Δημητράκουλος, Τραυλός, Αθήνα (2000) 2003, σ. 269-272.
8. Rist, *ό.π.*, σ. 240.
9. *S.V.F.*, I, σ. 1-10 (Arnim).
10. Π. Rist, *ό.π.*, σ. 202-203, 234.
11. Π. Πλάτ., *Φαίδρ.*, 62c 6-8: ίσως τολύνω ταύτη ούκ ἄλογον μὴ πρότερον αὐτὴν ἀποκτανίονα δεῖν, πρὶν ἀνάγκη τινὰ θεὸς ἐπιπέμῃ, ὥστερ καὶ τὴν νῦν ἡμῖν παρούσαν.
12. Π. Α.Ε. Taylor, *Πλάτων, Ο θάνατος και το έργο του*, ελλ. μετ. Ι. Αρχόνλου, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1990, σ. 219.
13. Πλάτ., *Νόμ.*, θ. 873 c2-d1.
14. *S.V.F.*, III, 187, 33-35.
15. Πλάτ., *Νόμ.*, θ. 873 d 5-8.
16. Αριστ., *Ηθ. Νικομ.*, Γ11, 1116a 12-15.
17. Rist, *ό.π.*, σ. 236.
18. Αριστ., *Ηθ. Νικομ.*, Ε15, 1138a 9-14.
19. *S.V.F.*, III, 187, 36-188, 4.
20. Στο ίδιο, III, 261, 17 III, 152, 9 III, 105, 19.
21. Στο ίδιο, III, 190, 11-20. Π. Μάνου, *ό.π.*, σ. 79-80.
22. *S.V.F.*, III, 14, 9-13.
23. Π. Μάνου, *ό.π.*, σ. 115.
24. *S.V.F.*, III, 56, 38-40.
25. Για τη μελαγχολία, π.χ. Ιωαννίδου, *Η μελαγχολία. Η αρχαία ελληνική άποψη*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2005.
26. Πορφύριου, *Περί του Πλάτωνος βίου*, 21 (Loeb).
27. Σενέκα, *Επιστ.*, 58, 35. Π. Gretchen Reydams-Schils, *The Roman Stoics. Self, Responsibility and Affection*, The University of Chicago Press, Chicago-London 2005, σ. 46-47.
28. Σενέκα, *Επιστ.*, 70, 5. Π. Rist, *ό.π.*, σ. 247.
29. Επικτήτου, *Διατρ.* I, κδ', 20-25 (Loeb). Π. L. Edelstein, *The Meaning of Stoicism*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts (1966) 1968, σ. 7 κ.ε.
30. Π. Επικτήτου, *Διατρ.* II, ε' 13-15 (Loeb).
31. Π. Α. Α. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία. Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, σ. 323.
32. Π. στο ίδιο.

Stoics' Approach on Suicide

Andreas Manos

In the Hellenistic period, when Stoicism flourished, suicide was "in fashion". No matter how paradox it may seem, the Stoic, a rare human type, had the right to commit suicide for five different reasons. He was excused to take his own life, when his bliss, a state of euphoria similar to that of god, was threatened, since, according to Stoic philosophy, god, nature and the world were equivalent sizes, related to each other with sympathy. Zeno of Citium, the founder of Stoicism, committed suicide, when a heavenly "sign" announced to him that his time had come to depart from this world. The doctrines of the Cynics contributed in general to the philosophy of Stoics and particularly to their approach on suicide.

The reasoning of J.M. Rist, an expert on Stoicism, that Plato and Aristotle consider suicide permissible under certain circumstances brings after various persuasive arguments and interesting questions regarding this subject, which breaches the internal cohesion of the Stoic system of philosophy.